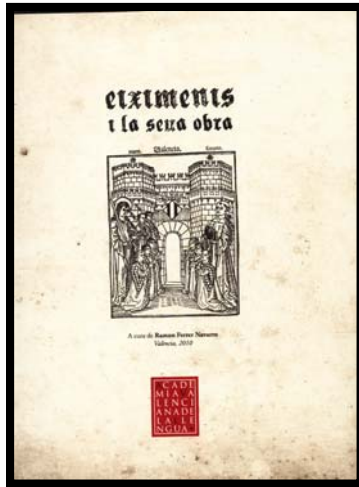

Ramon Ferrer Navarro, ed. *Eiximenis i la seua obra*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010. 383 pp. ISBN: 978-84-482-3924-4

Reviewed by Julia Butinyà
UNED, Madrid

Preciós volum i preciosa edició d'un magne llibre, que és magne en tots sentits, inclòs el físic, car medeix 25 per 31 cm. i pesa quasibé 6 Kg. Per tant, com que no es trobarà normalment en les biblioteques com llibre de consulta, mentre que compta amb uns continguts dignes de ser considerats i de difondre, és obra que ofereix especial interès per a ser ressenyada. Convé a més en especial tractant-se d'un autor que –tampoc no s'escapen els clàssics a aquest tret– s'està posant de moda en els últims temps, com evidencia el creixent interès que revela qualsevol índex bibliogràfic o de ser freqüentment objecte d'estudi en els nostres dies.

D'altra banda, tractant-se d'una obra de síntesi i no d'exposició crítica, tot i que no manca la referència quan es toquen punts debatuts, correspon que sigui el criteri descriptiu el procediment a seguir, recurrent principalment a resumir els treballs com la utilitat principal de la ressenya.

De primer s'apleguen els materials que expliquen l'exposició que, amb el mateix títol, s'exhibí a la sala Duc de Calàbria del Centre Cultural de la Universitat de València, segons diu a la presentació la presidenta de l'AVL, Ascensió Figueres.

L'exposició va precedida per unes paraules de Ramon Ferrer Navarro: *Eiximenis, vida, obra i actualitat*. La biografia és útil donat l'esforç de compressió realitzat (11-14), si bé s'assenyalent als punts oportuns les variacions per part de la crítica (així, entre altres, quant al lloc de naixement).

Els esglaons vitals, encara més resumits, serien: es troba a Girona en 1352, estudia Teologia a París, i és a la cort papal d'Avinyó (Urbà II) en 1365. El Cerimoniós l'insta a centrar-se a la redacció de *Lo crestià*, sent aleshores (1381) a Barcelona; i probablement el 1382 el trasllada a València, on roman fins a 1408. Mor a Perpinyà poc després (1409), havent estat nomenat administrador de la diòcesi d'Elna. A tall gairebé de fitxa es fa una relació de les seves obres (15-19), pormenoritzant els alts-i-baixos de la seva gran enciclopèdia. Hom clou (20-21) amb les obres atribuïdes i amb uns comentaris quant a l'actualitat de la seva obra, posant l'interès a temes com ara el seu paper de conseller reial (després del rei Pere, el rei Joan i sobretot la reina Maria de Luna) o la temàtica social, faceta d'ampli ventall. La bibliografia correspon a la utilitzada per al capítol, i no a la general sobre Eiximenis –que inclouria edicions i traduccions–, com potsr hom podria esperar amb tot ací en tenir aquest treball una funció introductòria.

Les pàgines relatives a l'*Exposició (Documents, Ramon Ferrer Navarro)* i *Manuscrits i incunables (Albert Hauf)* ofereixen una bona oportunitat als que no vam tenir l'escaiença de visitar-la personalment, gràcies a la conjunció de belles reproduccions gràfiques conjugant amb els textos adequats. Així, veiem que se'n donen unes mostres així com se'n fan uns comentaris, en una mesura que m'atreveria a dir exacta. A més de les seves obres, s'aplega de manera selectiva el bo i millor de la literatura moral i d'espiritualitat del seu moment, com ara d'Ubertí de Casale o d'Aegidius de Columna o Romanus.

En un segon bloc (134-383), segueixen una sèrie de valuosos estudis d'especialistes de la figura eiximeniana.

En *Utopies i realitat. Pensament i acció política en la València d'Eiximenis*, Rafael Narbona Vizcaíno en descriu el context social, explicant l'evolució del seu projecte cap al fracàs, fet que determinà el gir de la seva producció cap a un caràcter més contemplatiu els darrers anys de la seva vida. Si el punt de partença era un pla d'acció per al govern ètic de la ciutat i de la monarquia, ja que "Els seus ideals d'acció social franciscana sobre la vida política municipal permetien trobar un punt de contacte entre la república sublimada i l'ambient que el circumdava" (142), el procés d'allunyament culminà quan acceptà el bisbat d'Elna (1408), com a "última oportunitat per a escapar de l'atzucac en què s'havia convertit València [...] es trobaven en plena efervescència les cruentes lluites de bàndols i continuava arrelat el mal viure de la població" (147).

Carlos López Rodríguez., al seu treball *Francesc Eiximenis i la pau pública*, comença exposant les guerres nobiliàries; front a això, la seva figura, val a dir "la llei que predica la unitat, l'amor i la concòrdia com a principal fonament per a conservar el bé de la cosa pública, exaltada constantment pel nostre autor amb abundants exemples extrets de l'antiguitat, de la història sagrada i de contes populars", 155. Així, "l'obra divulgativa d'Eiximenis va proporcionar en part, la inspiració teòrica d'esta política que, a la llarga, tingué tant d'èxit que permeté la supervivència de les relacions socials i les polítiques feudals durant quatre segles més", 159. Tot això, comptant que "el final de l'Edat Mitjana ve marcat per un nou pacte social aglutinat al voltant dels reis, que l'auspicien i el protagonitzen, per a constituir les grans monarquies que van catalitzar la formació de l'Estat Modern" (151), dóna una idea de la seva importància i precedència.

La ciutat ideal d'Eiximenis i la València del segle XIV: Josep Montesinos i Martínez, havent dibuixat la seva obra com a una obra de sedimentació i en el motlle franciscà, tracta del tema de la ciutat, des de l'aspecte més ideal -derivat de la Ciutat de Déu-, a l'urbanístic; considera que "és una peça clau en la comprensió de la societat canviant i en el marc teòric d'estructuració urbana desitjable" (166).

Comentari a part mereixen les il·lustracions d'aquesta part, sigui per fotografies, d'alta qualitat i generosament escampades, sigui per reproduccions artístiques o cartogràfiques, sigui per dibuixos, com ara els setcentistes del P. Tosca, que coadjuven a fer entendre el neguit d'aquella vida que aflorava en col·lectivitat.

En *La pirateria en la "Batalla naval e de mar" d'Eiximenis. Una activitat mercantil lícita i profitosa per al príncep i la ciutat*, Vicent Gil Vicent explica cómo el risc del mercader justificava moralment els guanys inclús en actuacions

com les de corsaris o pirates. “L’única llei que imperava en les mars era la del més fort, que derivava en l’abordatge, el saqueig i la captura de les embarcacions i la captivitat dels embarcats” (192).

A l’empar de la idea de creuada havia quedat legitimada i santificada la pirateria, per la qual cosa s’estimulava la construcció de galeres per empreses navals; les embarcacions, comercials o de pirates, de fet eren molt semblants, diferenciant-se pel seu disseny per a l’atac o la defensa. Aquesta pràctica naval constructora, que Eiximenis considera un bon negoci per als particulars, a la vegada sanejava les arque pontificies o reials, ciutadanes o senyorials (191), ja que el botí de guerra era una presa lícita. I s’havia d’afavorir el mercader, que afavoria les ciutats, d’acord amb la lògica i normativa que se’ns fan palès en aquest capítol. A l’últim, tota aquesta realitat no sols queda reflectida sinó que es fa literatura en la ploma d’Eiximenis.

José María Cruselles Gómez: *El teòleg Francesc Eiximenis i la política educativa del consell de València en el trànsit dels segles XIV-XV*. Eiximenis intervingué en la redacció d’uns estatuts escolars (1399) que no s’implantaren car acabà tot en una polèmica sobre la conveniència de la unificació o la diversitat de les escoles (ens recorda l’autor que el període 1389-1412 fou un dels més convulsos de la València medieval). Però, tot i que no assolí la regularització i més endavant esquivà el tema, l’autor veu la seva mà als estatuts de 1412.

El clero valentí en l’època de Francesc Eiximenis (1383-1308): M. Milagros Cárcel Ortí i Vicente Pons Alós tracten dels clergues i els estudis, de l’organització de la diòcesi i de la Cancelleria Episcopal Valentina (relacionant càrrecs i noms de la seva època), la catedral i les parròquies, les Dignitats de la Catedral de València, beneficis, etc., i donant xifres quant al clergat. Un interessant capítol és el de la caritat, on es distingeix entre la privada i la institucional, ja que s’anava institucionalitzant a través de les confraries;¹ així, observa que els vocables almoïna i confraria a la València medieval eren sinònims.

Francesc Eiximenis, O.F.M. Economia i moral en l’Edat Mitjana: Laureano Robles desenvolupa el treball al voltant de la idea diferenciadora de l’Edat Mitjana i la Moderna quant a l’economia, ja que abans hi havia una ferma subpeditació a l’ètica, mentre que la prevalença del paper econòmic és degut a l’ascensió de la moral pràctica.

Al treball *Fra Francesc Eiximenis i la pugna entre el poder civil i el poder eclesiàstic a València a la llum de les “Allegationes”, el “Pastorale” i d’una curiosa historieta d’Anselm Turmeda*, el professor Albert Hauf, havent tractat del document històric i social que són les *Allegationes... per demostrar que els doctors proven de moltes maners que l’Església de Crist, o els seus prelats, gaudixen, de dret, de jurisdicció temporal*, i de la síntesi teòrica del *Pastorale*, exposa la situació afrontada entre el poder clerical i el poder civil; seguidament també, els efectes

¹ En aquest sentit presenta força interès l’edició i estudi d’Antonio Cortijo: *Hermandad et confrayria in honore de Sancte Marie de Transfixio. (Estatutos de la Cofradía de la Transfixión de Zaragoza: 1311-1508)*, ed. de Antonio Cortijo Ocaña, “Larumbe” 29, Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza, 2004. Un bon aval del fet social és que les confraries les reglamentaven els notaris com s’hi estudia, segons aclareix el títol que figura a la portada: *Asistencia a pobres y piedad laica en la Corona de Aragón en los siglos XIII-XV*.

nocius del poder hierocràtic i tot seguit la necessitat d'un fur civil únic. La gràcia del treball rau al fet que aquestes dues demostracions les fa a través d'una historieta de Turmeda de *La Disputa de l'Ase*, que de fet és “una clara i eficaç crítica frontal a les tesis tradicionalment mantingudes pels partidaris del poder absolut del papat, entre els quals Eiximenis pot figurar com un dels més insignes paladins” (278).

Eiximenis. Contes, faules i prosa de ficció: Arthur Ahuir López, partint d'una valoració del talent narratiu del nostre franciscà i considerant aquells textos com a peces literàries, recorda l'edició d'Olivar (*Contes i faules*, 1925) i conclou suggerint-ne una actualització, ampliant-ne el ventall (ja que, per exemple, aquell editor no va poder consultar el *Segon del Crestià*). També requeririen una introducció individualitzada, la qual podrà mostrar “la validesa dels juís emessos i els convertiran en idees assequibles i assimilables” (287), donat que altrament queden descontextualitzats del cos doctrinal on s'inserten. Destaquen una vegada més les belles il·lustracions, amb socarrats² al·legòrics a les faules.

Eiximenis, sant Agustí i sant Jeroni. L'estudi de la Bíblia i de les arts seculares segons Eiximenis: Xavier Renedo s'endinsa en aquests dos sants contrastant amb la posició d'Eiximenis quant a l'estudi i lectura de la Bíblia, dels clàssics i els textos seculares, tot fent un ric recull de citacions ben explícites de llurs diferències. Finalment, ens fica al món dels debats d'aquella època.

En *El bon regiment del cavaller en Francesc Eiximenis en el context dels cavallers literaris de la Corona d'Aragó que lluiten per l'interés general*, Vicent Martines s'introdueix al *Regiment de la cosa pública* des d'una línia panromànica i també des de la literatura catalana. La cavalleria, ens diu, més enllà del tòpic literari era una matèria estratègica: “Era, allora, milícia real i ficció literària, art de la guerra i art marcial, i art literària, i allora interés d'estat, almenys si llegim el que ens diu Francesc Eiximenis, just en el trenc del segle XIV al XV, quan tantes coses volen, es transformen, camí del (Pre)Renaixement” (314). A continuació ens fa una selecció dels passatges que tracten de cavalleria (capítols DCCCLXII, DCCCLXIII), donant-nos a més la traducció (detall d'agrair i molt oportú per part del Director d'IVITRA, l'Institut Virtual de Traducció, institució a més de prestigiada, de tanta utilitat.³

Fa després un recorregut pels precedents romànics de cavallers, per anar a passar als precedents i context literari a la Corona d'Aragó; hi ha idees tan lluents com ara aquesta: “El Blandín no criticava el món, volia aprofitar-se'n. *La faula*, més *conscienciada*, vol restablir-ho” (322). I observa el desenvolupament creixent d'aquestes lectures: “A mesura que avancem per la fi de l'Edat Mitjana i passem del XIV i anem cap al XV, la lectura d'obres de mena cortesa i cavalleresca es fa molt més general (...) des de la literatura [la cavalleria] va influir en la societat...

² Rajola amb dibuixos que cobreix els espais entre les bigues del sostre.

³ Cal afegir que cita de la seva edició i traducció filològica Francesc Eiximenis: *Lo regiment de la cosa pública en el Dotzé del Crestià / El gobierno de lo público en el Duodécimo del Cristiano*, Introducció d'Albert Hauf, Vicent Martines i Elena Sánchez, Traducció i anotació de Vicent Martines i Maria Justiniano, Madrid, Centro de Lingüística Aplicada Atena, 2009.

va arribar a imposar un veritable model cultural. Model cultural, però ja no de vida” (323).

I al final, com bon coneixedor també de Corella contrasta l’opinió d’aquest autor amb Eiximenis, a causa de les seves coincidències, amb una presa de posició ferma al respecte: “És fals que Roís de Corella atacés tota la cavalleria. Ell, com Eiximenis, se centra contra aquella que no s’adiu gens amb la seva vocació moralitzant, honrada –que no honesta que voldria dir altra cosa– i útil al bé i interès general” (324). I tanca amb una ben curiosa espiral, que passa pel *Llibre de l’ordre de cavalleria* de Lull i pel *Tirant lo Blanch*.

Tot plegat, l’actitud d’utilitat pública, tan característica eiximeniana i que no podem deixar d’aplicar al llibre sencer, hem de destacar-la especialment ací a causa de la sensibilitat que ha manifestat aquest autor.

En *¿És de Francesc Eiximenis la carta introductòria i la conclusió del Regiment de la cosa pública? Què ens diu la llengua de la lletra*, Emili Casanova, a partir d’un estudi de Curt Wittlin (1993), amb qui havien tractat la problemàtica relativa a aquells dos punts del *Regiment*, considera que l’autor del text de 1499 (l’edició) és “un interpolador que coneixia bé el *Dotzè del Crestià*, amb una mentalitat més humanista, que volia destacar les excel·lències de València i atribuir l’obra al famós Eiximenis, mentor dels jurats i mercaders de la ciutat al final del segle XIV” (329). Cal tenir en compte que el manuscrit Eiximenis el lliurà el 1383, així com hi ha un incunable del *Dotzè* anterior, que data de 1484. Casanova no sols rebla els motius per a afirmar aquell assert, que no va convèncer els historiadors, ans fa una anàlisi lingüística més que completa, exhaustiva. Recull en Apèndix les diferències entre el manuscrit i els dos incunables (346-62), el qual, a més de servir per a la demostració pot tenir més enllà, altres riques aplicacions per a la llengua d’aquest segle, tan pletòric sobretot per a la valenciana.

I heus ací un estudi lingüístic encara més concret, el del darrer capítol, on Jordi Colomina fa *Un estudi sobre la preposició “com a” en Francesc Eiximenis*. En fa una descripció que mostra la vitalitat de la preposició composta; hi observa com forma complements qualificatius amb valor de predicatiu i de comparatiu, i que només es redueix a “com” quan, sent comparatiu, introdueix un sintagme precedit per article (378): *com un vil porch / com a vil porch*.

Tancaré amb un parell de reflexions. La primera, que ens posa al davant de la segona, va lligada a les meves investigacions, les quals no han tocat mai el menoret, però sí insistentment la seva època; i la concreto a la pregunta següent: I què fem amb el moviment humanista que en aquell temps anava avançant imparable?

Esdevé normalment amb figures que per un semblant presenten trets mixtes dintre d’una mentalitat medievalitzant o tradicional, que a banda d’alguna referència esquixada (139) o indirecta (314), no es citen o no estan a penes presents. Tanmateix, Eiximenis presenta notes, com ara el pacifisme, que caracteritzen el nou corrent, com pocs decennis després farà ben palès Joan Lluís Vives, en una tendència global de suavització dels costums.

A l’ombra d’aquest tret, fins i tot he detectat un passatge de l’epístola a l’infant Martí, duc de Montblanch, donant-li consells sobre el seu regiment a Sicília, que es pot posar de paral·lel o acarar amb *Lo somni*, l’obra humanista per antonomàsia del

gran humanista català. Vegem com parla Metge de la reina Maria de Luna, la seva mare, havent pouat tots dos autors al Vell Testament:

<p>“Senyor, fa mester, parlant ab deguda reverència, que siatz clement e piadós més que rigorós, car clemència ab justícia fan ferm lo regna al príncep, e lo contrari lo porta a no res: nuyl temps hom cruel prospera a la fi, segons que posa la Sancta Scriptura”, Eiximenis, 34.</p>	<p>No pux star que no diga una assenyalada obra, de recordació digna, que ha feta durant aquesta nostra persecució; e faré fi a açò. Tot quant ella hagués volgut demanar li fóra stat atorgat per nostres enemichs e perseguïdors, si volgués haver donat loch que la vergue dels peccadors fos gitada sobre l’esquena dels justs⁴, e que-ns poguessen haver jutjat a lur plaer. Mas ella elegí abans faent justícia freturar, que, nafrant aquella, aconseguir ço que fóra stat verí a la consciència sua, <i>Lo somni</i>, 254.⁵</p>
---	---

En aquesta línia de defensa del moviment-fantasma des de fa unes dècades (per manca d’estudis, que acaba però afectant als codis genètics de les noves generacions) m’ha interessat molt la referència a la difusió de la *Vita Christi*: “Per fortuna el vast tractat va cridar l’atenció del confessor d’Isabel la Catòlica i primer arquebisbe de Granada, el jerònim fra Hernando de Talavera, una de les figures més senyeres de la generació de 1428, que va servir de pont i va preparar la posterior floració de l’anomenat ‘Segle d’Or’ de l’espiritualitat castellana”, 87; i això perquè en un llibre que he coordinat amb el professor Antonio Cortijo, *L’Humanisme català dins els Humanismes* (en premsa),⁶ ens trobàvem amb algun altre cas, com a signe explícit del moviment d’expansió del corrent, que s’havia iniciat a la Corona d’Aragó.

Ara bé, “Cal assumir que, a més de no ser rupturista, és un moviment inestable. Fins al punt que el fet humanístic sovint s’ha definit per la seva mateixa indefinició, pròpia de qualsevol procés canviant. Aquesta mixtura i peculiar amalgama sembla tenir una concreció en autors híbrids que, a l’espera de millor denominació, he anomenat figures mixtes, de les quals hi ha un bon grapat entre els quatrecentistes valencians, ja que si és fàcil de traçar-hi una ratlla diferenciadora amb els que, plens del nou esperit, feien obres de nova generació, obrint fins i tot vies al damunt de la revolució engegada a Itàlia, no ho és de fer-hi una rigorosa i exhaustiva catalogació. Fet normal arreu, ja que un pensador com

⁴ Psalm 125, 3.

⁵ Edició bilingüe amb traducció filològica, al Centro de Lingüística Aplicada Atenea (Madrid), 2007.

⁶ Justament hi pretenem contribuir (des d’una visió interdisciplinària, amb especialistes d’especialitats variades), si no a sistematitzar, sí a aclarir línies, obrir reflexions, fer propostes de connexions entre els fets peninsulars, etc. Per tal d’anar treient el caràcter fantasmagòric afegit a un moviment que es fa necessari per tal d’entendre l’evolució occidental des d’un aspecte filològic.

Nicolau de Cusa, que tothom pren com a humanista, segons i com també es troba a la cruïlla.

Ací s'hi trobarien potser Eiximenis, de mentalitat molt medieval, però que professors de Filosofia i d'Història Medievals, de les Universitats de Madrid, com ara, respectivament, Agustín Uña i José Luis Martín, l'avancen per fets sociològics que seran el pa i la sal dels segles següents".⁷

I heus ací la segona reflexió: perquè en el magnífic llibre trobo a manca citacions a treballs d'aquests dos investigadors i catedràtics, que han estudiat Eiximenis⁸; com que tots dos ho valoren en funció sobretot de la burgesia i pel "gir copernicà" que suposaren les seves idees socioeconòmiques (20), al qual s'hi fa sovint referència, hauria estat gratificant de trobar més presència dels foranis. I això incideix un cop més a un fet prou comú, que és la incomunicació amb les Universitats de "terra de ningú".⁹

Acabarem amb una nota positiva, la que correspon a aquest llibre i en coherència a aquesta llarga ressenya: la de congratular-nos del que s'ha fet en la nostra època, i molt especialment a l'entorn de les Universitats valencianes, quant al coneixement de la seva figura i obra, ja que quan érem estudiants costava molt de fer-se amb textos eiximenians i el seu nom era molt desconegut.¹⁰

I a l'últim, la felicitació a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua per aquesta tan valuosa publicació.

⁷ J. Butinyà, *L'humanisme a la Corona d'Aragó*, dins *La poesia d'Ausiàs March i el seu temps*, València: Institució Alfons el Magnànim de la Diputació de València, 2010, 41-62.

⁸ José Luis Martín, "El tratado de caballería de Francesc Eiximenis", *Norba. Revista de Historia* 16, Universitat d'Extremadura (2003): 295-331; *La mujer y el caballero. Estudio y traducción de los textos de Francesc Eiximenis*, Barcelona: Universitat de Barcelona (2003); "Hermes Trismegisto revisado por Francesc Eiximenis", dins *Tradición clásica. Homenaje al Profesor Gaspar Morocho Gayo*, León: Universidad de León 2003, 721-28; "Eiximenis: un enciclopedista de la Edad Media", *La aventura de la Historia* 64 (2004): 76-81. Quant a Agustín Uña, catedràtic de Filosofia a la Complutense: "Moral y moralidad en la gestión pública", *Cuadernos Salmantinos de Filosofía* 22 (1995): 51-68. (S'ha citat tanmateix algun altre del primer, que era catedràtic d'Història Medieval de la Corona d'Aragó a la UNED).

⁹ He anomenat a vegades "terra de ningú" als productes filològics que no procedeixen de terres (Universitats) d'àrees de parla catalana però tampoc no són estrangeres, ja que van molt sovint de manera directa cap a l'oblit en tots dos terrenys i direccions. Això em porta un cop més a reflexionar sobre l'abisme o buit existent en l'actualitat més recent (els esmentats suara són treballs dels darrers 15 anys), fruit del desconeixement o manca de relació per motius diversos i sempre científics.

¹⁰ Encara, però, hi ha mancances i feina a fer, com s'anota ací amb l'edició de la *Vita Christi* (87); per tant, el comentari ha de servir a més d'estímul.